

Muhammed Şefi', *Makâmu's Sahabe ve İlmü't-Tarih*, Urduca'dan Arapça'ya çev. Semîr Abdülhamid İbrahim (Mısır: Hecer, H. 1408), 127 s.

Review of Muhammad Şefi', *Makamu's Sahabe ve Ilmu al-Tarih*, (Position of Companions of Prophet Muhammad in Islam and History of Science) translated by Urdu to Arabic: Semir Abdulhamid Ibrahim, (Egypt: Hecer, AH. 1408), 127 p.

Değerlendiren/ Reviewed by

Mehmet Nadir ÖZDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı,
Kastamonu/Türkiye
Assoc. Prof. Dr, Kastamonu Universtiy, Divinity Faculty, Department of Islamic History
Kastamonu/ Turkey

mehmetnadir72@gmail.com

orcid.org/ 0000-0002-1445-7541

Öz

Bu araştırmanın çağdaş akımlara karşı sahabe-i kiramı savunma niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu çerçeveden bakıldığında bir hatırlatma ve bir düşünme çabasına teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu eserde dinî ilimlerin oluşum sürecinde Hadis-Siyer-i Nebi/Tarih ilişkisi de incelenmiş, üzerinde değerlendirmeler yapılmış, tarih rivayetleri sahabe ile ilgili konularda ciddi eleştirilere tabi tutulurken, bu ilmin vazgeçilmez olduğu ve Müslümanlar tarafından önem verilen bir alan olduğu da ifade edilmektedir. Bu araştırma mevcut bilgi ve kanaatlerimizi pekiştirmekle birlikte farklı ve savunmacı yaklaşımları da içermesi bakımından incelenmesi gereken bir eserdir. Bu nedenle hem ilahiyat sahasının muhtelif anabilim dallarında çalışan araştırmacılar gerekse genel okuyucunun okumasında çok faydalar olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Siyer, Sahabe, Hadis, Hz. Peygamber, müsteşrikler, ihtilaf, İslâm ve tarih ilmi.

Abstract

This study advocates the Sahabe-i Kiram (Great Companions) against contemporary movements. From this perspective, this study is a reminder and encouragement to think. *Makamu's Sahabe ve Ilmu't-Tarih* examines and evaluates the relationship between Hadith-Siyer-i Nebi and History during the formation of religious sciences, seriously criticizes the narrations of history on the subjects related to the Companions and argues that this science is indispensable and of paramount importance for Muslims. The work corroborates our current knowledge and opinion and also includes different and defensive approaches, and therefore, it is worth analyzing. We, therefore, believe that the work is useful not only for researchers of various divisions of theology but also for general readers.

Keywords: History, Siyer, Great Companions, Hadith, The Prophet, the Orientalists, the Conflict, Islam and the science of historyology.

Eserin tanıtımı yapılırken Arapça metin esas alınmıştır. Bu eserin tarafımızdan Türkçe'ye çevirisi yapılmış olup, Kasım 2019'da Literatürk Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Türkçe çevirisinin ismi "İslâm'da Sahabenin Konumu ve Tarih İlmî" dir.

Allame Muhammed Şefi', Pakistan-Hind alt yarımadasında "Büyük Müfti" olarak isimlendirildi. Hayatı dinî ilimlerin ve İslâm ümmetinin hizmetinde geçti. Müellif, m. 1897 yılında Diyo bend'de doğdu. Babası büyük âlim Şeyh Muhammed Yasin'dir. İlk tahsilini babasından aldı. Amcasından matematik ve geometri tahsil etti. Tahsilini tamamladıktan sonra eğitim-öğretim ile uğraştı. Hadis ve Arap edebiyatı kitapları okuttu. Hicrî 1362 yılına kadar Daru'l Ulûm'da ders vermeye devam etti. Endonezya, Malezya, Singapur, Burma ve Hindistan, Afganistan, Buhara, Semerkant ve diğer ülkelerden olmak üzere İslâm ülkelerinin her tarafından öğrenciler mezun etti. Öğretimle meşguliyeti sırasında zaman zaman fetva göreviyle de uğraştı. Hindistan'ın dışındaki çok sayıda ülkeye de şöhreti ulaştı. Kendisi aynı zamanda edip, şair ve araştırmacıdır (s. 6-7).

Allame Muhammed Şefi', 300'den fazla te'lif eser bıraktı. Kur'an tefsirini de kapsayacak şekilde Hadis, Siyer-i Nebi ve İslâm fihhına kadar çeşitli konularda eserler bıraktı. Nitekim Diyo bend'de Daru'l Ulûm'da fetvaları neşredildi. Buna ilave olarak bugün Arap okuyucularına takdim ettiğimiz bu kitabı, hac hükümleri, Kur'an, sünnet ve bid'attaki ve diğerlerindeki çeşitli konular hakkındaki kitaplar gibi "Makâmu's Sahabe"yi de yayımladı (s. 6).

Allame Muhammed Şefi', din ve hayat arasında ayırım yapmadı. Pakistan'ın kalkınması hareketinde tüm kuvvetlerle ortak hareket etti. Hicrî 1370 yılında Pakistan'a taşındı. Karaçi'de medrese inşa etti. Burası birkaç ay içinde binlerce öğrenciyi okuttuğu bir ilim evi oldu. "Mecelletu'l Belaga" ismiyle dinî bir dergi çıkardı (s.9).

Eser 22 bölümden oluşmaktadır. Bu eser, Muhammed Şefi' tarafından Urduca kaleme alınmıştır. Kitabı Arapçaya çeviren Semir Abdülhamid İbrahim'in ifadesiyle tarihin derinliklerinden doğup Mecusi kokusu taşıyan tahripkâr fikirlere dikkat çeken ve bunlardan sakındırmak üzere yükselen bir çağrıdır. Ona göre bu eser Batınîlerin kıskırttıkları bir mesele olan sahabenin dindeki konumu ve müsteşriklerin görüşlerine benzer görüşler savunan ve metotlarını takip edenleri incelemektir (s. 5).

Araştırmanın planı düzenli oluşturulmamıştır. Bölümler olarak değil; konunun gelişimine göre kısım başlıkları tarzında yazılmıştır. Soru-cevap, uyarı gibi ifadelerin de başlık olarak kullanıldığını görmekteyiz. Bu da yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu araştırmanın akademik bir üslupla değil; genel okuyucuya hitap eden bir tarzda yazıldığını ortaya koymaktadır.

Müellif bu çalışmayı bir araştırma olarak nitelendirmektedir. Kitabın muhatap kitlesi ise genel okuyucudur. Gençleri, özellikle de yabancı ülkelerde tahsil görenleri de hedef kitle olarak almaktadır. Eserde orijinal dilinden çevirenden kaynaklandığını

düşündüğümüz kısmen akıcılıktan uzak bir üslup vardır. Ancak kaynak kullanımı konusunda başarılı bir araştırma olduğu söylenebilir.

Araştırmada cerh ve ta'dil ilminin ortaya çıkışının Müslüman ilim geleneğinde çok önemli olduğu vurgulanırken, Avrupa araştırma usulünün saygı ve sınırlara uymayı anlamsız gördüğü açıklanmaktadır. Bu araştırma usulü de pek çok Müslümanı etkilemiştir. Bu tespitler günümüz dünyasında da bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Geleneksel denilerek saygı ve rivayet inceleme usûlleri bir kenara itilmektedir.

Müslümanların sahabe-i kirama olan güvenini kaybetmesi halinde Kur'an ve Hadis-i şeriflerin de güvenilirliğinin kalmayacağı araştırmada savunulan hususlardandır.

Araştırmada, tarihçilerin iddiaları delillendirilerek tüm eser ve ana kaynaklardan cevaplar verilmektedir (s. 6).

Eserde, ümmet içinde ortaya çıkan dalalet fırkaları olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Sahabe-i Kiram'ın haklarını göz ardı edenlere ve Ehl-i sünnet ve'l cemaate vurgu yapılmaktadır (s. 13).

Bu eserde, sahabenin faziletleri, ümmetin müttakileri ve salih kimselerin menkıbeleri anlatılmamaktadır. Bu araştırma, söz konusu şahsiyetlerin sıfatlarını güzel ve çirkin, kötü ve iyi yönleriyle aktaran bir kitap da değildir. Bu araştırmada "Fıkhu't Tarih" yapılması amaçlanmıştır (s. 14).

Müellifin "Fıkhu't Tarih" kavramını kullanması kanaatimizce de isabetlidir. Zira tarih ilmi tetkiki gerekli kılan bir alandır. Sahabenin konumu konusunda da tarihçilerin tetkikleri bizi onların mücadeleleri ve örnek hayatları noktasında önemli sonuçlara sevk edecektir.

Ancak eserde işlenen konu, tarih ilminin konusundan biraz farklılık arz etmektedir. Buna göre, Rasulullah(as) ile beraber bulunan sahabe-i kiram bu açıdan umum kişiler ve dünya adamları gibi değillerdir. Öyle ki bu araştırma tarihe ve tarihin anlattığı şartlara tabi olarak onların konumlarını ortaya koymaktadır. Sahabe-i kiram yüksek konumu olan bir topluluk ismidir. Allah'ın, Rasulullah ve ümmetin geneli arasında ulaşım halkası olmak üzere bahsettiği bir topluluktur. Bu sebeple müellif bu araştırmasına "Makâmu's Sahabe" adını vermeyi uygun bulmuştur (s. 15).

Araştırmada sahabe-i kiramı "dünya adamları" ifadesiyle herhangi bir halk insanı olarak görmemesi dikkat çekmektedir. Bu ifade yadırganacak bir cümledir. Zira konuları itibariyle seçkin olsalar da bu onları dünya adamı ve halktan kişiler olmaktan çıkarmaz. Böylesi bir yaklaşımın ruhban sınıfı oluşumuna da yol açması muhtemeldir.

Araştırma, bölümlerden değil, ayrı ayrı başlıklardan oluşmaktadır. Buna göre "Araştırmanın illeti" başlığı altında Avrupa ülkelerinden İslâm ülkelerine kısmen güzel,

kısmen de çirkin cümlelerin geldiği ifade edilmiştir. Kur'an'ın da araştırma ve eleştiriyeye davet ettiğinden söz etmektedir (bkz. Furkan, 25/73) (s. 17).

“Uygun araştırma” başlığında ise araştırmak için araştırmanın İslâm nazarında abes ve anlamsız olduğu ortaya konmakta ve araştırmadan maksadın dünyadan fitne ve fesadı ortadan kaldırmak olduğu vurgulanmaktadır. Avrupa'dan alınan araştırma yöntem ve anlayışının Müslümanlara zarar verdiği üzerinde de durulmaktadır. Müellife göre, çağdaş eğitim gören gençler ise dînî ilimlerin marifetini ve edebini kaybettiler. Sahabe-i kiramı ağır bir şekilde eleştirmeye ve onlara hakaret etmeye başladılar (s.17-20).

“Yanlış anlamının sebebi” kısmında, İslâm düşmanlarının İslâm şairini küçümseyen bir akım olarak fuhuş ve çıplaklık akımı, haram yeme, öldürme, ihtilaflar, savaşlar, mücadelelerle saldırılarını arttırdığına işaret edilmektedir. Müslümanlar kendi konularını araştırmayı terk ettiler. Gözlerini kapattılar ve Kur'an ve sünnet metinlerinin verdiklerini unuttular (s. 21-22).

Araştırma bu ifadelerle müsteşriklere karşı da bir müdafaa içermektedir. Açıkça ifade etmek gerekir ki Müslümanlar yabancı etkisiyle kendi değerleri, İslâm şairi konusunda ağır eleştirilere yönelmişlerdir. Böylesi talihsiz durumlar bizleri kendi şahsiyetlerimiz, tarihimiz ve değerlerimiz konusunda yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

“Tarih ilminin önemi ve yeri” başlığında müellif, sahabe-i kiramın konumunu sadece tarih rivayetlerine dayandırmanın doğru olmadığını, Kur'an ve Muhammedî sünnet nazarında ancak özel bir yeri olduğunu ortaya koymaktadır. Onların risalet ile ümmet arasında bir vasıta olduğunu açıklamaktadır (s. 22-24).

Müellif bu kısımda tarih rivayetlerini dışlamakta, ayet ve hadislerle sahabenin konumunu müdafaa etme yoluna gitmektedir. Oysaki bir bütün olarak cevaplar vermek, gerektiğinde bir beşer olarak sahabenin hatalarını ortaya koymak icap eder.

“Tarih ilminin İslâmi açıdan önemi” kısmında ise, tarih ilminin önemini açıklamak için Kur'an ilimlerinin önemli beş kısmından biri olan tarih ve kıssaları ortaya koymak yeterlidir denilmekte, tarih ilminin önemiyle birlikte aynı şekilde asıl hedefi de açıklanmaktadır. Tarihin hedefi olmayan soyut tarih olmadığına; aksine hedefinin ibret ve nasihat sunmak olduğuna işaret ediliyor. Araştırmada, kıssalar ve tarih ilmini elde etmenin vacip ve büyük bir itaat olduğu belirtilerek bize düşenin Rasulullah'ın (as) siyer malzemesini dikkatle incelemek olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada, tarih ile rical ilmi arasındaki ilişki açıklanmakta, bazı âlimlerimizin cerh ve ta'dil araştırmalarını bir tür gıybet sayarak itiraz ettiklerine işaret edilmektedir. Yine ümmetin âlimlerinin hadis ricali ile alakalı kimselerin tarihten sadece bu kısma önem vermedikleri; bilakis kitaplarında dünya tarihi ve coğrafyasının tamamına, hükümdarların hayatlarına, meşhur kimselere ve olaylara da önem verdikleri açıklanmaktadır (s. 24-31).

Araştırmada yukarıda hadis rivayetlerine öncelik verirken söz konusu başlık altında tarih ilmini öğrenmenin vacip derecesinde olduğu iddia edilmektedir. Tarih öğrenmenin sahabenin konumunu ortaya koymak açısından da vazgeçilmez olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda rical ilmiyle uğraşan hadis âlimleri de eleştirilmekte, bunun gıybet olmadığı, ilim olduğunun altı çizilmektedir.

“Tarih ilminin İslâm’daki yeri” kısmında, tarihin ibret almak, öğretim ve dünyadaki insanların durumlarının çıkış ve inişlerinden istifade etmek olduğu; tarih ilminin bu fayda, fazilet ve büyük önemine rağmen, akaid ve İslâm şeriatının ahkâmının ulaştığı yeri ona kimsenin vermediği ifade edilmektedir. Ayrıca tarihin doğal olarak derece yönüyle hadisten aşağıda olduğu da tespit edilmektedir. Hadisçi olup tarih ile ilgili eser yazan âlimlerin tarih eserlerinde rivayet alma konusunda daha esnek davrandıkları iddiasına da yer verilmektedir.

Âlim ve fakihlerden tıp ilminde ve diğer alanlarda kitap yazan çok sayıda müellif de bulunmaktadır (s. 32-43).

“Sahabe ve sahabenin anlaşmazlıkları meselesi” kısmında ümmetin tamamının sahabe-i kiramın aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar meselesinde onların hikmet ve bilgi derecelerinin üstünlüğü hususunda ittifak ettiklerinden söz edilmektedir. İbn Hacer el-Askalanî, İbnü’s Salah, İbn Abdilberr, Allame Suyutî ve İbn Kesir eserlerinde bunu ifade etmişlerdir (s. 44-46). Araştırmada sahabe arasındaki ihtilaflar, hikmet ve bilgi dereceleri yönüyle açıklanmaktadır. Bu derecelerin tespitinde de hadis ve siyer-i nebi kaynaklarının kullanılması gerekir.

“Sahabenin bazı özellikleri ve sıfatları” başlığı altında ise ayetlerde sahabe-i kiramın da muhatap alındıkları ifade edilmektedir (s. 47-57). Sahabe-i kiram hakkında ayetlerde telmihte bulunulması, bazı ayetlerde Hz. Peygamber ile birlikte zikredilmeleri onların tebcil edildiklerini göstermekte olup, araştırmada bunun onların büyüklüğünü gösterdiği vurgulanmaktadır.

“Hz. Peygamber’in hadislerinde sahabe-i kiramın özel yeri” kısmında ise hadis kaynaklarından sahabe hakkındaki övücü rivayetler ortaya konulmaktadır (s. 58-63).

Sahabenin özel yeri denilince Müslümanların dinî hayatı açısından onların önemi ve kıymeti anlaşılacaktır. Araştırmada bu konu hadis rivayetleri ile ayrı ayrı ele alınmaktadır. Sahabeye hakaretin Hz. Peygamber nezdinde ağır bir hata olduğu işlenmektedir. Genel ahlak kuralları ve anlayışı da ortaya koymaktadır ki hiçbir Müslümana hakaret olumlu karşılanacak bir davranış değildir. Bu gerçek, sahabe gibi ilk Müslümanlar olarak İslâm dininin yücelmesi için çalışmış olanlar dikkate alındığında daha öncelikli bir ödev halini almaktadır.

“Özet” başlığında, buraya kadar anlatılanların sahabeye uymaya teşvik ile ilgili bir vaziyet ve hikmet olduğu açıklanmaktadır (s. 64-65). Bu bölümde sahabeye hürmetin Müslümanların çoğunluğu tarafından yerine getirilen bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

“Bütün sahabenin adil olduğu kavramı” kısmında adil şahsın, hak ve insaf üzere olan anlamına geldiği ortaya konulmaktadır. Bunu İbnu’s Salah, Nevevi, Suyutî, İbn Hacer el-Askalanî, İbn Abidin gibi eserlerden delillendirmektedir (s. 66-68).

Sahabenin adil olması demek, hak ve insaf üzere olmaları anlamına gelmektedir. Fasık olmamaları, din konusunda yetkin olmaları olarak da ifade edilebilir.

“Bir sorun ve çözümü” başlığı altında ise sahabenin masum olmadığı, büyük ve küçük günah işlemelerinin mümkün olduğu ifade edilmektedir. Buna göre sahabenin tamamı adildir. Adlin ıstılah manası da büyük günah işlemeyenler ve küçük günahlarda ısrar etmeyenlerle uygun düşmektedir (s. 69-79).

Sahabenin büyük ya da küçük günah işlemesi onlardan adaleti düşürmez tespiti üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Kanaatimizce de bu şekildedir. Araştırmada tevbe konusunda ümmetin fertleri ile sahabe arasında ayırım yapılmaktadır. Buna göre ümmetin fertlerinin tevbelelerinin kabul olup olmayacağına garantisizlik yok iken, sahabenin affedildikleri ayetler ile ispatlanmaktadır.

“Sahabe ihtilafları ile alakalı konularda ümmetin inancı ve yolu” başlığı altında sahabe arasında bazen savaş aşamasına gelen olayların âlimler tarafından savaş ve mücadele olarak görülmediğini, bu sebeple “ihtilaf” sözcüğünü kullandıkları belirtilmektedir (s. 80).

Araştırmada sahabe arasındaki savaşlar, kital olarak görülmemekte “İhtilaf” kelimesi ile ifade edilmektedir. Kanaatimizce bu durum savunmacı bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Siyasi gerekçelerle de olsa kıyasıya gerçekleşen çarpışmalar ihtilaf gibi bir kelime ile ifade edilemez.

“Soru ve cevap” başlığı altında, ümmetin icmanın, sahabenin ihtilaflarının ictihadî ihtilaflar olduğuna; Hz. Peygamber’in (as) yasaklaması sebebiyle onlara sövmekten uzak durmamız gerektiğine; Allah’ın onları bağışladığına ve onların da Allah’tan razı olduklarına temas edilmektedir. Müellif, bunları Şerh-i Mevakıf’ı, İbn Hümam’ın Şerhu’l Müsamere adlı eserini, İbn Teymiyye’nin Akidetü’l Vasıtiyye ve Allame es-Sefarî’nin ed-Dürretü’l Mudia adlı eserini kaynak göstererek açıklamaktadır (s. 81-92).

Sahabe arasındaki ihtilafların ictihadi farklar olmadığı ortada iken, -biz siyasi ihtilaflar demekteyiz- araştırmada bunun ispatlanmaya çalışılması savunmacı bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

“Sahabe-i kiram masum değil ancak affedilmişler ve mazeretleri kabul edilmiştir” kısmında sahabe-i kiramdan bazı günahların sâdir olması da mümkündür tespitiyle birlikte

Allah onları müttaki ve vera sahibi kıldı ifadelerine yer verilmektedir (s. 93-100). Araştırmada sahabenin masum olmadıkları ama affedildikleri vurgusu işlenmektedir.

“Müsteşriklerin ve mülhidlerin itirazları ve bunlara cevap” kısmında ise, Mısır, Hindistan ve Pakistan’daki yazar ve düşünürlerin yazılarında sahabe ihtilafları meselesinin araştırma konusu yapıldığı, müsteşrik ve mülhidlerin zıddına İslâm’ın savunulduğu ortaya konulmuştur. Bunun nedeninin sahih İslâmî öğretimin eksikliğine ihtiyaç duyulduğu dönemde olmasıdır. Çağdaş laik eğitimin yaygın olduğu Müslümanlar arasından büyük bir tabakanın ortaya çıktığı bu dönemde kendilerine “Özgür fikir sahipleri” denilenlerin yapmacık bir tavırla selef-i salihine sözde hürmet göstermelerinin bir anlamı yoktur denilmek suretiyle “Fikir hürriyeti” teriminin yapmacık kaldığını belirtmektedir. Mülhidler ve müsteşrikler Müslümanlara tuzak kurmak için daima her yönden İslâm’a saldırmaya başladılar. Tarih kitaplarının sahih rivayetlerle birlikte Rafizi ve Harici rivayetler de içerdiğini belirtmektedirler. Bu sebeple Müslümanlar arasından ayrılmaya başladılar. Bu anlayışa sahip olanlar imamların ittifak ettikleri tarihi ilmi hikayeleri ve rivayetlerinden sahih senetli olanlarına önem vermediler. Hadis ravilerine tabi olanlar ravilerin kaidelerine tabi olmadılar (s. 101-109).

Müsteşriklerin ve mülhidlerin itirazlarına karşı tarih ile değil, hadis ile savunma yapılması araştırmanın bu bölümünde işlenmektedir.

“Savaş zamanında hadlere uyması” başlığı altında sahabe-i kiramın kendisinde kudsiyet olan bir topluluk olduğu, Allah’tan korkup sakındıkları, sadece gayr-i meşru işlerden uzak olmadıkları, aynı zamanda itaat ve ibadetleri de olduğu, herhangi bir ictihadî hatanın gerçekleştiği bilindiğinde bunu pişmanlık içinde itiraf edip Allah’tan istiğfar diledikleri ifade edilmektedir (s. 110-116).

Sahabe topluluğunun kudsiyet olan bir topluluk olduğundan hareketle Hz. Osman’ın tövbe ettiğinden söz edilerek pişmanlık içinde olması dinî bir söylemle dile getirilmekte olup bu yaklaşım İslâm tarihindeki siyasi olayları anlama ve açıklamamızı zorlaştırmaktadır.

“Uyarı” başlığında her hususta tarih ilminin güvenilir olması söz konusu değildir. İslâm âlimlerinin gerçekleştirdikleri hizmetler bu ilmin önemine şahitlik etmektedir tespitinde bulunmaktadır (s. 117).

Tarih kitaplarının sahabeyi takdim etmesindeki farklılık eserde araştırılmakla birlikte bunun tarih ilmi için bir eksiklik olmadığı sonucuna varılmıştır.

“Sahabe ihtilafları ve tarih kitapları” kısmında genel tarih rivayetleri ile sahabe ihtilaflarının durumunun aynı olmayacağı ifade edilmektedir (s. 118-120).

“Hakkın tesliminden kaçmayan aklın ve insafın kararı” kısmında, herkes Hasan-ı Basrî'nin tavrına uymaya davet edilmektedir. Buna göre, Hasan-ı Basrî “Şüphesiz biz onların durumlarını bilmeyiz” demek suretiyle bu konuda olumlu bir tavır takınmıştır (s. 121-124).

“Duyuru ve istek” başlığı altında müellif, kendisinden bahsederek “Ben şimdi hayatımın son günlerindeyim. Müslümanlar için tahrip edici fitneler artmaktadır. Bu dönemde ümmetin cumhurunun yolundan ayrılmamak gerekir.” Ardından şu dua ile eser sona ermektedir: Allah'ım! Hakkı hak olarak göster. Hakka tabi olmakla rızıklandır. Batılı batıl olarak göster. Ondan kaçınmak ile rızıklandır (s. 125-127).

Araştırmada sahabeye saygının dinî bir görev olduğu vurgulanırken, eleştirinin de saygı sınırları içinde kalmasına vurgu yapılıyor. Çağdaş akımların sahabe-i kirama karşı saygısızlığa teşvik ettiğini bunun da Hz. Peygamber'e kadar uzanan bir saygısızlık oluşturacağına işaret ediliyor.

Bu araştırmanın çağdaş akımlara karşı sahabe-i kiramı savunma niteliği de taşıdığı ve bu çerçeveden bakıldığında bir hatırlatma ve düşünme çabasına teşvik ettiği de söylenebilir. Öte yandan bu eserde dinî ilimlerin oluşum sürecinde Hadis-Siyer-i Nebi/Tarih ilişkisi de incelenmiş, üzerinde değerlendirmeler yapılmış, tarih rivayetleri sahabe ile ilgili konularda ciddi eleştirilere tabi tutulurken, bu ilmin vazgeçilmez olduğu ve Müslümanlar tarafından önem verilen bir alan olduğu da ortaya konulmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında tarih ilminin dinî ilimlerden biri olarak değerlendirilmesinin ve geleneksel din eğitimi açısından yeniden ele alınarak mutlaka okutulmasının zaruri olduğu unutulmamalıdır.

Araştırmanın dilinin başka bir dilden çeviri olması sebebiyle yer yer ağır olduğu, Arapçaya çevrilirken bazı tercüme hatalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki metne göre bir tanıtım yazısı hazırlamayı uygun bulduk. Bu eserin günümüzün bilhassa genç araştırmacıları için ilim-edep çizgisinde söz ve tavır geliştirmelerine önemli katkılar sağlayacağına inanıyoruz.

Sonuç olarak bu araştırma mevcut bilgi ve kanaatlerimizi pekiştirmekle birlikte farklı ve savunmacı yaklaşımları da içermesi bakımından eleştirilmesi gereken bir eser olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle gerek ilahiyat sahasının muhtelif anabilim dallarında çalışan araştırmacılar gerekse genel okuyucunun okumasında çok faydalar olduğu kanaatindeyiz.